

Siddhartha Mukherjee

Het gen

Een intieme geschiedenis

Vertaald door René van Veen en Tracey Drost-Plegt

2016

DE BEZIGE BIJ

AMSTERDAM | ANTWERPEN

Voor Priyabala Mukherjee (1906-1985), die de gevaren kende,
en voor Carrie Buck (1906-1983), die ze aan den lijve
heeft ondervonden.

De exacte bepaling van de erfelijkheidswetten zal de blik van de mensheid op de wereld en haar zeggenschap over de natuur waarschijnlijk ingrijpender veranderen dan elke andere, te voorziene vooruitgang in de kennis van de natuur.

– William Bateson¹

In de grond van de zaak is de mens niet meer dan een drager via welke de genen zich kunnen voortplanten. Ze berijden ons zoals een paard tot we niet verder kunnen, en dan nemen ze een ander, van generatie tot generatie. En genen bekommeren zich er niet om wat goed is of wat kwaad. Het zal hun een zorg zijn of wij gelukkig worden of ongelukkig. Voor hen zijn we niet meer dan een middel. Het enige wat zij belangrijk vinden, is wat voor henzelf het efficiëntst is.

– Haruki Murakami, 1Q84²

Proloog: Families

Maar het geslacht van uw ouders verloochent zich niet in uw trekken.

– Homerus, *Odyssee*¹

*Ze verneuken je, je pa en ma.
Het gebeurt niet expres, maar wel gauw.
Hun gebreken kreunen in je na
met een bonusje, speciaal voor jou.*

– Philip Larkin, ‘Laat dit het vers zijn’²

In de winter van 2012 reisde ik van Delhi naar Calcutta voor een bezoek aan mijn neef Moni. Mijn vader fungeerde als mijn gids en reisgezel, maar hij was knorrig en somber en ging gebukt onder een persoonlijk verdriet. Ik had een vaag vermoeden van de aard daarvan. Mijn vader is de jongste van vijf broers en Moni, een zoon van zijn oudste broer, is zijn oudste neef. Sinds 2004, het jaar waarin hij veertig werd, verblijft Moni in een instelling voor geesteszieken (‘een gekkenhuis’, noemt mijn vader het). Er is schizofrenie bij hem vastgesteld. Hij wordt zwaar onder de medicijnen gehouden – allerlei antipsychotica en kalmerende middelen – en staat de hele dag onder toezicht van een begeleider, die hem ook wast en te eten geeft.

Mijn vader heeft Moni’s aandoening nooit geaccepteerd. Hij voert al jarenlang een eenzame strijd tegen de psychiaters die zijn neef behandelen in de hoop dat hij hen ervan kan overtuigen dat hun diagnose een monumentale blunder betreft, en in de hoop dat op een dag Moni’s verwarde geest op wonderbaarlijke wijze zichzelf geneest. Mijn vader is twee keer op bezoek geweest in de instelling, waarvan één keer onaange-

kondigd, omdat hij hoopte een compleet andere Moni aan te treffen, een Moni die achter de gesloten hekken heimelijk een volstrekt normaal bestaan leidde.

Maar mijn vader weet – net als ik – dat hij zijn bezoeken niet alleen aflegt omdat hij als oom nu eenmaal liefde koestert voor zijn neef. Moni is niet de enige in de familie met een psychische aandoening. Van de vier broers van mijn vader leden er twee – niet Moni's vader, maar twee van zijn ooms – eveneens aan een ernstige geestesziekte. Het staat vast dat de Mukherjees sinds minstens twee generaties aan gekte lijden. Mijn vaders onwil om Moni's diagnose te accepteren komt deels voort uit zijn besef dat een spoor van de ziekte als gifafval ook in hem begraven kan liggen.

In 1946 stierf Rajesh, de derde broer van mijn vader, in Calcutta een vroegtijdige dood. Hij was tweeëntwintig. Het altijd vertelde verhaal is dat hij longontsteking had gekregen nadat hij twee avonden achtereen in de winterregen had getraind, maar zijn longontsteking was het kwalijke gevolg van een andere aandoening. Rajesh was altijd de veelbelovendste van de vijf broers geweest, de levendigste, degene met de soepelste geest, de meest charismatische, de energiekste en geliefdste. Mijn vader en zijn familie aanbaden hem.

Mijn opa was tien jaar eerder gestorven. Hij werd in 1936 vermoord na een ruzie over micamijnen en liet mijn oma achter met vijf jonge jongens. Hoewel hij niet de oudste was, nam Rajesh probleemloos de rol van zijn vader over. Hij was toen pas twaalf, maar leek tweeëntwintig: zijn snelle, intelligente geest werd al afgeremd door ernst, de breekbare zelfverzekerdheid van de adolescent ging al over in het zelfvertrouwen van een volwassene.

Maar in de zomer begon Rajesh zich vreemd te gedragen, zo herinnert mijn vader zich, alsof er een draadje bij hem was losgeraakt. De opvallendste verandering betrof zijn stemmingswisselingen: goed nieuws leidde tot vreugde-uitbarstingen, die vaak pas afnamen na steeds moeilijker lichaams oefeningen, terwijl slecht nieuws hem ontroostbaar maakte. Op zich normale emoties, maar de intensiteit ervan was uitzonderlijk. In de herfst van dat jaar volgden de stemmingswisselingen elkaar telkens sneller op en werden zij ook heviger. Zijn levenslustige buien, die soms hysterische trekken aannamen, konden opeens plaatsmaken voor even krachtige aanvallen van verdriet. Hij begon zich in oc-

culte zaken te verdiepen, organiseerde thuis seances en planchettesesies, ging met vrienden 's avonds mediteren in een crematorium. Ik weet niet of hij bepaalde middelen nam – een jonge vent die zijn zenuwen in bedwang wilde houden, kon in de jaren veertig in de Chinese buurt van Calcutta volop Birmese opium en Afghaanse hasj kopen – maar mijn vader herinnert zich een broer die compleet veranderde: bang op het ene moment, roekeloos op het andere; de ene ochtend lichtgeraakt, de volgende dolblij. (Het woord 'dolblij' duidt in het alledaagse taalgebruik een onschuldig verschijnsel aan, het summum van 'blij', maar het behelst ook een waarschuwing en geeft de grens aan waar je jezelf nog in de hand hebt. Zoals we nog zullen zien, is er na 'dolblij' geen 'doldolblij', alleen gekte en manies.)

In de week voordat hij longontsteking kreeg, had Rajesh uitzonderlijk hoge cijfers bij zijn universiteitstentamens behaald, waarna hij, helemaal in de wolken, vertrok voor een uitje van een paar dagen, zogenaamd op worsteltrainingskamp ging. Bij terugkeer gloeide hij van de koorts en hallucineerde hij.

Pas jaren later, tijdens mijn geneeskundeopleiding, besepte ik dat Rajesh waarschijnlijk gebukt was gegaan onder manische aanvallen. Zijn geestelijke instorting was het gevolg van bijna het schoolvoorbeeld van manische depressiviteit, van een bipolaire stoornis.

In 1975, toen ik vijf jaar was, trok Jagu, de vierde van mijn vaders broers, in Delhi bij ons in. Ook hij had geestelijke problemen. Jagu was lang en graatmager en keek enigszins verwilderd uit zijn ogen. Met zijn geklitte en veel te lange haar leek hij een Bengaalse Jim Morrison. In tegenstelling tot Rajesh, die in de twintig was toen zijn ziekte zich manifesteerde, kampte Jagu al vanaf zijn kindertijd met problemen. Hij was sociaal onhandig, meed iedereen met uitzondering van mijn oma, en was niet in staat een baan vast te houden of voor zichzelf te zorgen. In 1975 hadden zich inmiddels ernstigere geestelijke problemen bij hem geopenbaard. Hij had last van waanvoorstellingen en stemmen in zijn hoofd die hem opdrachten gaven. Hij verzong aan de lopende band samenzweringstheorieën: de man die een bananenkraampje had voor ons huis ging in het geheim Jagu's doen en laten na. Vaak praatte hij in zichzelf en somde vooral obsessief zelfbedachte treinreizen op ('Van Shimla naar Howrah met de Kalka Mail, daarna op Howrah overstappen op de

Shri Jaggannath Express naar Puri'). Hij was nog wel in staat tot uitbarstingen van liefde. Toen ik een keer per ongeluk een geliefde Venetiaanse vaas stuk had gegooid in huis, verborg hij mij tussen zijn beddengoed en vertelde hij mijn moeder dat ik 'stapels geld' verborgen hield waarmee ik wel 'duizend' nieuwe vazen kon kopen. Dit voorval was echter exemplarisch: zelfs zijn liefde voor mij ging gepaard met verzinsels en manifestaties van zijn psychose.

In tegenstelling tot Rajesh werd Jagu wel officieel gediagnosticeerd met zijn aandoening. Eind jaren zeventig stelde een arts in Delhi schizofrenie bij hem vast, maar zonder medicijnen voor te schrijven. Jagu bleef bij ons wonen, min of meer ondergedoken in mijn oma's kamer (die ook bij ons woonde, zoals veel meer Indiase gezinnen onderdak bieden aan een grootmoeder). Mijn oma, die het met Jagu nog veel zwaarder te verduren had dan in het verleden met Rajesh, trad op als zijn advocate. Bijna tien jaar lang hadden mijn vader en zij een broze wapenstilstand. Zij zorgde ook voor Jagu. Hij at zijn maaltijden in haar kamer en zij naaide zijn kleren. Ze bracht Jagu 's avonds, bij uitstek het moment van de dag waarop hij last had van angsten en waanvoorstellingen, als een klein kind naar bed en legde dan een hand op zijn voorhoofd. Na haar overlijden in 1985 verliet Jagu ons huis. Hij liet zich niet overhalen om terug te keren. Tot zijn dood in 1998 verbleef hij bij een sekte in Delhi.

Mijn vader en mijn oma waren er beiden van overtuigd dat de psychische aandoening van Jagu en Rajesh versneld was – zo niet veroorzaakt – door de apocalyptische Deling van Brits-Indië: het politieke trauma daarvan veranderde in hun psychische trauma. In hun opvatting was door de Deling niet alleen een land verscheurd, maar waren ook geesten gespleten. In het verhaal 'Toba Tek Singh' van Saadat Hasan Manto – dat als het bekendste korte verhaal over de Deling mag gelden – zit de hoofdpersoon niet alleen letterlijk gevangen op de grens tussen India en Pakistan, maar balanceert hij ook tussen gekte en normaliteit. Mijn oma wist zeker dat Jagu en Rajesh geestelijk de weg kwijt waren geraakt door alle beroering en door de vlucht van Oost-Bengalen naar Calcutta, zij het op een totaal andere manier.

Rajesh was in 1946 in Calcutta gearriveerd, op het moment dat de stad zelf ook haar verstand aan het verliezen was, ze aan het einde van

haar krachten was en haar liefde en geduld op waren. Een gestage stroom Oost-Bengaalse vluchtelingen – degenen die als eersten doorhadden welk politiek tumult er zou ontstaan – had al zijn weg gevonden naar de huisjes en huurappartementen in de omgeving van het Sealdah-station. Mijn oma had deel uitgemaakt van deze armoedige massa: ze had aan Hayat Khan Lane, vlak bij het station, een appartement gehuurd. De huur bedroeg 55 roepies per maand. Dat komt overeen met circa 1 dollar nu, maar voor haar was dit een fortuin. De als stoeiende broertjes boven op elkaar gelegen kamers keken uit op een vuilnisbelt. Maar hoe klein ook, het huis had ramen en een gemeenschappelijk dak vanwaar haar zoons de geboorte van een nieuwe stad en natie konden aanschouwen. Op de straathoeken ontstonden bij het minste of geringste rellen. In augustus van dat jaar gingen hindoes en moslims elkaar op nietsontziende wijze te lijf in wat bekend is geworden als de Great Calcutta Killing. Vijfduizend mensen vonden daarbij de dood en zo'n honderdduizend werden uit hun huizen verjaagd.

Rajesh had de oproerige menigtes die zomer door de stad zien golven. Hindoes trokken moslims uit hun winkels en kantoren in Lalbazar en regen hen op straat aan het mes. Moslims hadden vervolgens op de vismarkten bij Rajabazar en Harrison Road even gewelddadig vergelding gezocht. Rajesh' geestelijke instorting voltrok zich snel na deze ongeregelheden. De rust in de stad was hersteld, maar hij had er voor goed een litteken aan overgehouden. Kort na de moordpartijen in augustus werd hij het slachtoffer van een reeks paranoïde hallucinaties. Hij werd steeds banger en ging ook steeds vaker 's avonds trainen. Vervolgens openbaarden zich de manische uitbarstingen, de koortswanen en ten slotte het plotselinge onheil van zijn dodelijke ziekte.

Als de gekte van Rajesh was opgeroepen door zijn aankomst in de stad, dan was die van Jagu, dat wist mijn oma zeker, het gevolg van zijn vertrek erheen. In het dorp Dehergoti bij Barisal, waar mijn familie van oudsher woonde, was Jagu's psyche op een bepaalde manier in bedwang gehouden door zijn vrienden en familie. Rennend door de rijstvelden en zwemmend in de poelen had hij de schijn kunnen wekken van een willekeurig zorgeloos en speels kind, had hij bijna normaal geleken. In Calcutta was Jagu, als een plant die uit zijn natuurlijke leefomgeving is gehaald, verwelkt en ten onder gegaan. Hij ging van de universiteit af en stationeerde zich continu voor een raam van het appartement, waar-

door hij nietsziend naar buiten keek. Zijn gedachten raakten verward en hij begon onsamenhangend te spreken. Waar de geest van Rajesh zich tussen uitersten bewoog, trok die van Jagu zich terug in stilte. Waar Rajesh 's avonds door de straten van de stad dwaalde, sloot Jagu zich vrijwillig op in huis.

Deze merkwaardige taxonomie van hun geestelijke aandoening (Rajesh als de stadsmuis en Jagu als de veldmuis van de psychische instorting) bewees haar diensten aan mijn familie totdat ook Moni blijk begon te geven van een geestesziekte. Moni was uiteraard geen 'Verdelingskind'. Hij had nooit zijn dorp hoeven verlaten en was opgegroeid in een beschermde omgeving in Calcutta. Onheilspellend genoeg begon zijn geest echter dezelfde weg te volgen als die van Jagu. Als tiener kreeg hij last van waanvoorstellingen en stemmen. De behoefte aan alleen-zijn, het fantastische karakter van zijn verzinsels, zijn stuurloosheid en verwarring riepen allemaal op angstaanjagende wijze het geestelijke verval van zijn oom in herinnering. Als tiener kwam hij eens bij ons op bezoek in Delhi. We zouden met zijn allen naar de film gaan, maar Moni sloot zich op in de badkamer boven en weigerde bijna een uur lang eruit te komen, totdat mijn oma hem wist te overreden. Ze trof hem verscholen en ineengedoken in een hoek van de badkamer aan.

In 2004 werd Moni in elkaar geslagen door opgeschoten tuig, naar verluidt omdat hij geürineerd had in een park (hij vertelde dat een stem in zijn hoofd hem had bevolen: 'Ga hier pissen, ga hier pissen'). Een paar weken later bekende hij een 'misdad', die hij op zo'n komische wijze bijengelogen had dat zijn bekentenis alleen maar onderstreepte dat hij zijn verstand had verloren. Hij vertelde dat hij betrapt was op flirten met een zus van een van zijn belagers (weer zei hij dat een stem hem dat had bevolen), waarna zijn vader tevergeefs had geprobeerd in te grijpen. Dit keer hadden ze hem erger te pakken genomen en had hij een gescheurde lip opgelopen en een wond op zijn voorhoofd die een bezoek aan het ziekenhuis noodzakelijk had gemaakt.

De afranseling had een louterend effect moeten hebben (zijn belagers zouden later tegen de politie volhouden dat zij alleen maar 'Moni van zijn demonen hadden willen verlossen'), maar de ziekelijke stemmen in Moni's hoofd begonnen alleen maar luider en hardnekkiger te klinken. In de winter van dat jaar, na een nieuwe inzinking die met hallucinaties

en sissende stemmen gepaard was gegaan, werd Moni in een instelling geplaatst.

Moni vertelde me dat hij zich deels vrijwillig had laten opsluiten: hij zocht eerder een plek waar hij veilig was dan een waar hij genezen kon worden. Hij kreeg allerlei antipsychotica voorgeschreven en knapte langzaam op, maar kennelijk nooit voldoende om ontslagen te worden. Een paar maanden nadat Moni was opgenomen, overleed zijn vader. Zijn moeder was al jaren eerder gestorven en zijn zus, zijn enige directe verwant, woonde ver van Calcutta. Moni besloot daarom in de instelling te blijven, ook omdat hij nergens anders heen kon. Psychiaters ontmoedigen het gebruik van het ouderwetse woord ‘tehuis’, maar voor Moni was dit de griezelig juiste benaming: hier vond hij de veilige omgeving die hij zijn hele leven had gemist. Hij was als een vogel die zich vrijwillig in een kooi had opgesloten.

Toen mijn vader en ik in 2012 bij Moni op bezoek gingen, had ik hem al bijna twintig jaar niet meer gezien. Niettemin verwachtte ik hem te herkennen. Maar de man die zich in de bezoekersruimte bij ons voegde, leek nog maar zo weinig op de neef die ik mij herinnerde, dat als zijn begeleider niet had bevestigd dat hij Moni was, hij evengoed een vreemde had kunnen zijn. Hij zag er tien jaar ouder uit dan zijn leeftijd van achtenveertig. Door de medicijnen tegen zijn schizofrenie was hij lichamelijk helemaal veranderd en hij liep met de onzekere, wankelende tred van een kind. In het verleden was hij een spraakwaterval geweest, maar nu praatte hij weifelend en haperend: de woorden verlieten schoksgewijs zijn mond alsof hij de pitten uitspuugde van in zijn mond gestopt voedsel. Mijn vader en mij herinnerde hij zich nauwelijks. Toen ik de naam van mijn zus liet vallen, vroeg hij of ik met haar was getrouwd. Onze conversatie verliep alsof ik een journalist was die hem plotseling wat vragen stelde.

Het opvallendste symptoom van zijn aandoening was echter niet de in zijn geest heersende chaos, maar het gebrek aan uitdrukking in zijn ogen. ‘Moni’ betekent ‘juweel’ in het Bengali, maar met het woord kan ook iets van een ongrijpbare pracht aangeduid worden, bijvoorbeeld de glinsterende lichtpuntjes in iemands ogen. Dit was precies wat Moni in de loop der jaren was kwijtgeraakt. Zijn ogen stonden mat. Het licht was er nagenoeg uit verdwenen, alsof iemand ze van binnenuit met een minuscule kwast vaal had geschilderd.